

حقوق بشر دوستانه در سیره امام علی (علیه السلام)

حمیدرضا مطهری*

تاریخ پذیرش: ۹۸/۴/۳۰

تاریخ دریافت: ۹۷/۱۱/۳۰

چکیده

یکی از نکات مهم در جنگ‌ها رعایت حقوق زنان، کودکان، سالخورده‌گان و افراد ناتوان است که از آن با عنوان حقوق بشر دوستانه (Humanitarian Law) یاد می‌شود. سازمان‌ها گروه‌ها و افرادی در نقاط مختلف جهان تحت این عنوان فعالیت می‌کنند.

شناخت جایگاه این قانون در اسلام و تبیین مفاد آن در سیره علوی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. رعایت اصول جوانمردانه، خودداری از روش‌های غیرمعارف در جنگ‌ها، حمایت از زنان و کودکان، حفاظت از افراد ناتوان و پیران و سالخورده‌گان و منع به‌کارگیری سلاح‌های مخرب از مهم‌ترین نکاتی هستند که در قوانین امروز بر آن تصریح شده و در سیره امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) نیز مورد تأکید قرار گرفته و اجرایی شده‌اند.

این نوشتار بر آن است تا با نگاهی به سیره امام علی (علیه السلام) به ویژه جنگ‌های عصر ایشان و بررسی توصیه‌های آن حضرت درباره گروه‌های ناتوان یا خارج از جنگ، راهکارهای امیرالمؤمنین (علیه السلام) برای حفاظت از آنان را تبیین کرده و به این پرسش پاسخ دهد که سیره امام علی (علیه السلام) درباره حقوق زنان، کودکان و افراد ناتوان دشمنان در جنگ‌ها که امروزه از آن با عنوان حقوق بشر دوستانه یاد می‌شود چگونه بود؟

H.motahari@isca.ac.ir

*استادیار پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت (علیهم السلام) پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

یکی از اصطلاحاتی که امروزه در عرصه بین‌المللی خودنمایی می‌کند واژه «حقوق بشردوستانه» (Humanitarian Law) است این واژه که غیر از «حقوق بشر» (Human Rights) و البته در راستای اهداف آن است به درگیری‌های مسلحانه توجه دارد و لذا «حقوق جنگ» یا «حقوق مخاصمات مسلحانه» نیز نامیده شده است؛ (دبیرخانه کمیته حقوق بشر دوستانه، ۱۳۸۳: ۲۹) و خلاصه پیام آن این است که مردمی که در جنگ و درگیری شرکت ندارند یا دست از جنگ کشیده‌اند نباید مورد حمله قرار گیرند و نیز سلاح‌هایی که نظامیان را از غیرنظامیان تفکیک نمی‌کنند یا خسارت و آسیب‌های غیر ضروری به بار می‌آورند نباید مورد استفاده قرار گیرند (همان). اگر چه این قانون در جهان امروز و عرصه بین‌الملل تا زگی دارد و این واژه اصطلاحی جدید است که توسط برخی از سازمان‌ها و فعالان حقوق بشر و افراد مدعی صلح طلبی وضع شده است اما مفاد و محتوای این قانون ریشه در فطرت بشر و ادیان الهی دارد. نگاهی به سیره معصومان (علیهم السلام) نشان می‌دهد که قوانینی مانند رعایت حقوق زنان، کودکان، سالخوردگان، افراد ناتوان، مجروحان، اسیران، توجه به محیط زیست و حتی ممنوعیت به کارگیری سلاح‌های کشتار جمعی که امروزه تحت عنوان حقوق بشر دوستانه بین‌المللی International Humanitarian Law از آنها یاد می‌شود، هزار و چهارصد سال پیش از جانب امیرالمؤمنین (علیه السلام) توصیه و اجرا شده است.

درباره پیشینه این موضوع باید گفت اگر چه آثار فراوانی درباره امیرالمؤمنین (علیه السلام) و اقدامات و سیره آن حضرت تدوین شده و حتی به حقوق بشر هم در سیره ایشان پرداخته‌اند اما کمتر به این موضوع یعنی حقوق بشر دوستانه که حقوق جنگ است توجه شده است و در لابلای برخی پژوهش‌ها به آن اشاره شده و اثر مستقلی در این باره دست نیافتیم. در این نوشتار بر آنیم تا گوشه‌ای از توصیه‌های آن بزرگوار را درباره حقوق ضعفا یعنی زنان، کودکان، سالخوردگان، مجروحان و افراد ناتوان را بیان کرده و مقایسه‌ای اجمالی با کنوانسیون‌های بین‌المللی ارائه کنیم.

پیش از ورود به بحث ذکر این نکته لازم است که توجه به ارزش ذاتی انسان و رعایت اصول جوانمردانه به عنوان دو نکته کلیدی و مقدمه حقوق بشر دوستانه همواره مورد تأکید معصومان (علیهم السلام) بوده و در مواضع متعدد از جمله جنگ‌ها به آن توصیه می‌کردند.

مهم‌ترین نکته‌ای که پیش از ورود به بحث لازم است بر آن تأکید شود، این است که در اسلام و سیره پیشوایان ارزش ذاتی انسان مورد توجه بوده و رنگ و نژاد و جنس و زبان و حتی دین افراد، این ارزش را تحت تأثیر قرار نداده است. قرآن کریم که منبع اصلی تعلیم اسلام است ارزش و تکریم را بر تمام فرزندان آدم اطلاق کرده و می‌فرماید: «ولقد کرمنا بنی آدم...» (اسراء، آیه ۷۰). علامه طباطبائی در ضمن توضیحاتی که ذیل این آیه ارائه می‌کنند می‌گویند: «...مراد از آیه، بیان حال جنس بشر است، صرف نظر از کرامت‌های خاص و فضائل روحی و معنوی که به عده‌ای اختصاص داده...» (محمد حسین طباطبائی، ۱۳۶۶ ش: ۱۳ / ۲۱۴).

علامه محمد تقی جعفری نیز در بحث از کرامت انسانی آن را به کرامت ذاتی و ارزشی تقسیم کرده و آیه فوق را ناظر به کرامت ذاتی انسان دانسته و می‌گوید: «این آیه با کمال صراحت اثبات می‌کند خداوند متعال فرزندان آدم را ذاتاً مورد تکریم قرار داده و آنان را بر تعداد فراوانی از کائنات برتری داده است». ایشان در ادامه بر لزوم اعایت این حق تأکید کرده و گفته‌اند: «همه افراد انسانی باید این کرامت وحیث را برای همدیگر به عنوان یک حق بشناسند و خود را در برابر آن مکلف ببینند». (محمد تقی جعفری، ۱۳۸۵: ۲۲۴)

معصومان (علیهم‌السلام) نیز این مقوله را مورد نظر داشته و بر آن تأکید می‌کردند و درباره رعایت حال مردم بدون توجه به نژاد و رنگ و زبان و حتی دین آنها دستوراتی می‌دادند. چنان‌که امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) در این باره خطاب به مالک اشتر می‌فرماید:

«ولا تكونن علیهم سبعا ضاریا، فانهم صنفان: اما خ لک فی الدین و اما نظیر لک فی الخلق»
(نهج البلاغه، نامه ۵۳)

ای مالک تو بر مردم مانند حیوان درنده مباش، زیرا آنان دو گروه‌اند: یا برادر دینی تو هستند و یا همانند تو در آفرینش. اینها نشان می‌دهد که یکی از موارد با اهمیت در اسلام و دستورات معصومان (علیهم‌السلام)، ارزش ذاتی انسان است.

امام علی (علیه‌السلام) هنگامی که در نزدیکی شهر انبار با رفتار ساکنان آنجا مواجه شد که با پای پیاده در پیشاپیش اسب آن حضرت می‌دویدند، آنها را از این کار برحذر داشت و فرمود این آیین شما کار بیهوده‌ای است که فرماندهان شما را سود نمی‌رساند. شما با این شیوه بدن خود را به رنج افکنده و بدبختی آخرت را به دست می‌آورید. چه زیانبار است مشقتی که به دنبال آن عذاب آخرت باشد و چه سودمند است آسایشی

۲. رعایت اصول جوانمردانه در جنگ

یکی از نکات بسیار مهم در جنگ‌ها و درگیری‌های مسلحانه به کارگیری اصول جوانمردانه در جنگ‌ها و نبردها است. نیروهای درگیر نباید با مکر و حيله و از راه‌های غیر متعارف با دشمن وارد جنگ شوند بلکه باید به شکلی باشند که مشخص و معلوم باشند. این نکته در کنوانسیون ژنو و پروتکل‌های الحاقی آن بدین صورت قرار داده شده که نظامیان در زمان حمله یا عملیات نظامی و قبل از شروع حمله با پوشیدن یونیفورم یا سایر علائم خاص، خود را از افراد غیرنظامی متمایز نمایند. همچنین کشتن و مجروح یا اسیر کردن افراد دشمن با توسل به نیرنگ ممنوع است. (کنعانی، محمدطاهر و دیگران، ۱۳۸۵ : ۳۳۹)

این قانون به شکل بهتر و کامل‌تر در سیره معصومان (علیهم‌السلام) توصیه و اجرا می‌شده است آن بزرگواران همواره به یاران خود تأکید می‌کردند که آغازگر جنگ نباشند و اگر مجبور به درگیری شدند جوانمردانه بجنگند چنان‌که رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) را در رأس سپاهی به سوی دشمن اعزام کرد سپس شخصی را در پی آن حضرت فرستاد و تأکید کرد از روبرو با دشمن مقابله کن و مبادا از پشت سر به او حمله کنی. و در ادامه فرمودند ابتدا آنها را دعوت کن و یا به آنها اعلام کن تا جنگ غافلگیرانه نباشد. (احمد بن محمد ابن سلمه، ۱۴۱۶ هـ/ ۱۹۹۶ م. : ۳ / ۲۰۷)

امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) نیز در حکومت خود همواره بر رعایت اصول جوانمردانه در رویارویی با دشمن تأکید داشته و از به کارگیری نیرنگ و فریب خودداری و نهی می‌کردند چنانکه در این رابطه فرمودند اگر زشتی مکر و حيله نبود من زیرک‌ترین مردم بودم. (حرعاملی، همان : ۱۵ / ۷۰) آن حضرت در جنگ‌های سه گانه جمل، صفین و نهروان هم پیش از آغاز جنگ با آنان به گفتگو پرداخت و تلاش کرد تا آنان را از جنگ دور سازد. یکی از مهم‌ترین نمونه‌های رفتار جوانمردانه در سیره علوی را می‌توان در نبرد صفین دید آنجا که سپاهیان معاویه به دلیل زودتر رسیدن، آب را در اختیار گرفته و مانع استفاده یاران امام علی (علیه‌السلام) از آب شدند و سرانجام با حمله نیروهای امیرالمؤمنین (علیه‌السلام)، عقب نشسته و آب در اختیار سپاهیان امام علی (علیه‌السلام) قرار گرفت. در این هنگام و علیرغم آن رفتار نامناسب شامیان، امام علی (علیه‌السلام) به نیروهای خود دستور داد تا مانع آب برداشتن سپاه شام نشوند و ضرورت رعایت روحیه جوانمردی را در همه حال به آنان نشان داد. (منقری، همان : ۱۶۰ - ۱۸۶ ش) با این مقدمه به بررسی دیدگاه و رفتار امام

علی (علیه السلام) درباره رعایت حال ضعیفا یعنی زنان و کودکان و افراد ناتوان مانند سالخوردگان، نایبانیان، معلولان، دیوانگان و افراد خارج از جنگ می‌پردازیم.

زنان و کودکان

زنان و کودکان در طول تاریخ بشریت همواره یکی از قربانیان جنگ‌ها بوده‌اند. حتی امروزه نیز اگرچه در قوانین و کنوانسیون‌های بین‌المللی مورد حمایت قرار گرفته و قوانینی برای حمایت از آنها وضع شده است اما اولاً این قوانین تمام حقوق و... آنها را در بر نمی‌گیرد و ثانیاً در عمل هم‌چنان قربانی بی‌توجهی قدرت‌ها به این قوانین و حقوق می‌شوند. مثل حملات اسرائیل به قانا و کشتار ده‌ها نفر از زنان و کودکان بی‌گناه از نمونه‌های آن است. در سیره و سنت معصومان (علیهم السلام) توجه خاصی به این گروه شده و همواره بر جلوگیری از تعرض به آنها تأکید شده است پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) بارها در هنگام اعزام سپاهیان به نبردهای متعدد، در ضمن سفارش‌های لازم به آنها همواره تأکید می‌کردند که از کشتن زنان و کودکان پرهیز کنند. (حر عاملی، همان: ۱۵ / ۵۸ و ۵۹) رفتار پیامبر (صلی الله علیه و آله) در غزوه‌های بنی المصطلق و حنین شاهدهی بر این مدعا است.

رسول خدا (صلی الله علیه و آله) نه تنها کشتن و اسارت زنان و کودکان را بر نمی‌تابید بلکه با اهانت کنندگان به زنان و نیز کسانی که در پی بی‌احترامی به آنان بودند برخورد کرده آنها را مجازات می‌کردند. چنان‌که شخصی به نام مائع که از موالی خاله پیامبر (صلی الله علیه و آله) بود و آن حضرت تصور نمی‌کرد که او نسبت به زیبایی زنان شیفته شود. روزی پیامبر (صلی الله علیه و آله) شنید که او به خالد بن ولید یا عبدالله بن ابی امیه بن مغیره می‌گوید: اگر فردا رسول خدا (صلی الله علیه و آله) طائف را فتح کرد از بادیه دختر غیلان غفلت نکن. او در ادامه به توصیف زیبایی او و تحریک مخاطب خود پرداخت. هنگامی که رسول خدا (صلی الله علیه و آله) این سخن او را شنید ضمن توبیخ و سرزنش او، وی را به نقطه‌ای دور از مدینه تبعید کرد. (محمدبن عمر واقدی، ۱۴۰۹هـ/۱۹۸۹م: ۳ / ۹۳۳ و ابن اثیر، ۱۴۰۹هـ/۱۹۸۹م: ۴ / ۲۲۹)

امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) نیز که تمام تلاشش بازگرداندن جامعه به سنت نبوی بود همواره بر رعایت حال زنان و کودکان تأکید داشتند و هنگام اعزام لشکریان خود و در دستوراتش خطاب به آنها می‌فرمودند: «زنان را سخن زشت مگوئید و آزار نرسانید. حتی اگر بزرگان شما را سب کنند یا نوامیس شما را مورد دشنام دهند.» (نهج البلاغه، نامه ۱۴) در این سخن امیرالمؤمنین علی (علیه السلام)، سپاهیان خود را نه تنها از آزار جسمانی به زنان نهی کرده بلکه از دشنام دادن و بدگوئی به آنان نیز حتی به عنوان مقابله به مثل منع کرده‌اند.

همچنین امیرالمؤمنین (علیه السلام) از تعرض سپاهیان خود به زنان بصره که حامیان اصلی جنگ جمل بودند و ناگتین به پشتیبانی بصریان در برابر آن حضرت ایستادند، بازداشته و دستور دادند کسی متعرض آنان نشود و در پاسخ کسانی که خواهان تقسیم آنها شدند فرمود: ما با مردان آنها جنگیدیم و زنان آنها در جنگ نبوده‌اند. (حرعاملی، همان، ۱۵: ۹۵ و مجلسی، همان: ۳۲ / ۵۶۳) جلوگیری از کشتن زنان و کودکان و منع تجاوز به حقوق آنها به اندازه‌ای در سیره معصومان (علیهم السلام) اهمیت دارد که در کتاب‌های روایی و فقهی بابی تحت عنوان «نهی عن القتل النساء و الولدان» ایجاد شده است.

توجه به زنان و کودکان در اسلام به اندازه‌ای است که حتی اگر دشمنان زنان و کودکان خود را در برابر مسلمانان قرار داده و از آنها به عنوان سپر انسانی استفاده کنند. مسلمانان تا جایی که امکان داشته باشد نباید آنها را هدف قرار دهند. بلکه حمله آنها باید به شکلی باشد که پشت سر زنان و کودکان یعنی سپاه اصلی دشمن را هدف بگیرند.

افراد ناتوان

در گفتار و روش معصومان (علیهم السلام) افراد ناتوان مانند سالخوردگان، افراد نابینا و علیل، دیوانگان و حتی افرادی که مجبور به حضور در میدان جنگ شده‌اند مورد توجه قرار داشته و با صراحت بر رعایت حال آنان تأکید شده است. رسول خدا (صلی الله علیه و آله) در مواقع مختلف هنگام اعزام سپاهیان تأکید می‌کردند که از کشتن افراد سالخورده و پیر و ناتوان بپرهیزید. (کلینی، ۱۳۶۳ ش. ۵: ۲۹ و مجلسی، همان: ۱ / ۶۰) افراد نابینا و دیوانه و علیل نیز که هر کدام به نوعی توان جنگیدن را ندارند در گروه ضعفا قرار گرفته و باید حمایت شوند. امیرالمؤمنین (علیه السلام) نیز به این مهم توجه ویژه داشته و علاوه بر توصیه، به آن عمل می‌کردند. ایشان در جنگ‌های مختلف به سپاهیان خود دستور دادند که در صورت پیروزی افراد فراری را تعقیب نکرده و اسیران و مجروحان را نکشند. (نهج البلاغه، نامه ۱۴). این اقدامات و دستورات امیرالمؤمنین (علیه السلام) در سیره معصومان (علیهم السلام) مورد توجه بوده و حتی باتوجه به همین نکته جزیه نیز از آنان برداشته شده است چنان‌که امام صادق (علیه السلام) در روایتی که برداشتن جزیه را از برخی افراد بیان می‌کند می‌فرماید:

«وَكذلك الْمُقْعَدُ مِنْ أَهْلِ الذِّمَّةِ وَالْأَعْمَى وَالشَّيْخُ الْقَانِي وَالْمَرْأَةُ وَالْوَلَدَانِ فِي أَرْضِ الْحَرْبِ فَمِنْ أَجْلِ ذَلِكَ رُفِعَتْ عَنْهُمْ الْحِزْبَةُ.» (حرعاملی، همان: ۱۱ / ۴۸)

توجه و اهتمام معصومان (علیهم السلام) بر این نکته به فتاوی فقهای مسلمان به ویژه فقهای شیعه نیز راه یافته

و بر حمایت از آنها تأکید شده است. و برخی چنین فتوا داده‌اند که کشتن پیران و نابینایان و دیوانگان و... جایز نیست. (حر عاملی، همان: ۱۱ / ۴۳) حتی در بسیاری از کتاب‌های فقهی بابی به این افراد و زنان اختصاص یافته که در آن با استناد به احادیث و روایات از آزار این افراد نهی شده است.

یک نکته بسیار مهم که تفاوت و امتیاز سیره معصومان (علیهم‌السلام) را نسبت به قوانین امروزی نشان می‌دهد این است که رعایت احترام زنان و کودکان و افراد ناتوان در قوانین امروزی به صورت کلی مورد اشاره قرار گرفته است. در حالی که در سیره معصومان (علیهم‌السلام) اینان را به صورت جزئی نیز مورد تأکید قرار داده است و با به کار بردن واژگان مختلف از نوزاد و کودک و نوجوان حمایت کرده است برخی روایات ولید (نوزاد) برخی دیگر «صبيان» (کودکان) دسته‌ای طفل و اولاد و بعضی هم «شرح» (نوجوان) گفته‌اند. هم‌چنین افراد ناتوان و زمین گیر و دیوانه و سفیه و پیر و سالخورده در روایات مختلف مطرح شده و مورد حمایت قرار گرفته‌اند.

افراد خارج از جنگ

کسانی که در جنگ شرکت ندارند اعم از غیرنظامیان یا نظامیانی که از جنگ کناره‌گیری کرده‌اند و حتی مجروحانی که در جنگ زخمی شده و توان مبارزه ندارند در سیره معصومان (علیهم‌السلام) مورد توجه بوده و از تعرض به آنها نهی شده است. رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) هنگام فتح مکه علیرغم آزار فراوانی که از مشرکان مکه دیده و آن روز بر آنان تسلط یافته بود و احساسات بشری اقتضا می‌کرد که از آنان انتقام بگیرد اما ایشان با عفو و گذشت از آنان فرمود هر کس درب خانه‌اش را ببندد در امان است کنایه از این که هر کس وارد جنگ و درگیری نشود در امان است. امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) نیز خطاب به یکی از فرماندهان خود فرمودند: «جز با آنکه با تو می‌جنگد پیکار مکن.» (نهج البلاغه، نامه ۱۲) آن حضرت کاربرد سلاح را در جایی جایز می‌داند که منجر به قتل بی‌گناهی نشود چنان که در فرمان خود به مالک اشتر فرمودند:

«...إِيَّاكَ وَالْدَّمَاءَ وَسَفْكَهَا بَعِيْرَ حِلْمٍ فَإِنَّهُ لَيْسَ شَيْءٌ أَدْعَى لِنِقْمَةٍ وَلَا أَعْظَمَ لِسَعَةِ وَلَا أُخْرَى بِزَوَالِ

نِعْمَةٍ وَانْقِطَاعِ مَدِّحٍ مِنْ سَفْكِ الدَّمَاءِ بَعِيْرَ حَقِّهَا...» (نهج البلاغه، نامه ۵۳)

بپرهیز از خون‌ها و ریختن آن به ناروا که چیزی مانند ریختن خون به ناحق آدمی را به کیفر نرساند، و گناه را بزرگ نگرداند و نعمت را نبرد و رشته عمرا نبرد...

ایشان در وصیت‌نامه خود نیز این نکته را گوش زد کرده و در حالی که خود از ضربتی که بر ایشان وارد شده بود در بستر افتاده بودند، فرزندان و بستگان خود را از درگیری با دیگران بر حذر داشته و

يَا بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ لَا الْفَيْتَنُكُمْ تَحْضُونَ دِمَاءَ الْمُسْلِمِينَ خَوْضًا تَقُولُونَ قَتَلَ امِيرُ الْمُؤْمِنِينَ أَلَا لَا تَقْتُلُوا
بِإِلْقَاتِي، (همان، نامه ۴۷)

ای پسران عبدالمطلب بنیمن که در خون مسلمانان فرورفته و بگوئید امیرمؤمنان (علیه السلام) را کشته اند،
جز قاتل من نباید کسی به خون من کشته شود.

امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) افرادی که از جنگ کناره گیری کرده اند را نیز در نظر داشته و خطاب به
سربازان خود فرمودند:

«فَلَا تَقْتُلُوا مُدْبِرًا، وَلَا تُصِيبُوا مُعُورًا، وَلَا تَتَّبِعُوا مُوَلِيًّا، وَلَا تَقْتُلُوا أُسِيرًا،

(منقروی: همان / ۱۵۳ و ابن عبد ربه اندلسی، ۱۹۸۳/۵۱۴۰۴ م. : ۳ / ۳۳۳)

فراریان را نکشید، درماندگان را زخمی نکنید و فراری را تعقیب نکنید و اسیری را نکشید؛

و در جای دیگر درباره افرادی که دست از جنگ کشیده و سلاح خود را کنار گذاشته بودند فرمودند:

«هر کس سلاح خود را بیاندازد در امان است.» (ثقفی کوفی: همان / ۵۰)

امام علی (علیه السلام) درباره مجروحان نیز توصیه و از کشتن آنها جلوگیری کردند (نهج البلاغه، نامه ۱۴) و
حتی دستور دادند تا مجروحان برخی جنگ ها مثل خوارج را که در حدود چهل نفر بودند به کوفه برده و
مداوا کنند تا بهبود یابند. (بالذری، ۱۳۹۴ هـ: ۳ / ۲۴۸ و ابن اثیر، ۱۳۸۵ هـ/۱۹۶۵ م. : ۲ / ۴۲۴)

کارگزاران و فرماندهان نظامی امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) نیز از روش آن حضرت پیروی کرده و امام را از
اقدامات خود آگاه می کردند. چنان که معقل بن قیس در نامه ای به آن حضرت، نبرد خود با خوارج را
گزارش کرده و اعلام کردند که ما پس از شکست دادن آنها از سیره و روش تو در مورد آنان تجاوز نکردیم
از این رو فراریان و اسیران و مجروحان را نکشتیم. (ثقفی کوفی، همان: ۱ / ۳۵۴)

علاوه بر موارد مذکور معصومان (علیهم السلام) به کشتگان هم توجه کرده و افراد خود را از بی احترامی به
سپاهیان کشته شده دشمن منع می کردند. امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) در این رابطه فرمودند:

«وَلَا تُكْشِفُوا عَوْرَةَ وَلَا تُمَتِّلُوا بِقَتِيلٍ،

کشته شدگان را عریان نکنید و آنها را قطعه قطعه نکنید. (مسعودی، ۱۴۱۱ هـ/۱۹۹۱ م. : ۲ /

۳۷۹ و ابن ابی الحدید، همان: ۴ / ۲۶)

امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) حتی به دشمنان خود نیز درباره تعرض به افراد غیر دخیل در جنگ تذکر

می‌دادند چنانکه معاویه را به این دلیل مورد عتاب قرار دادند. معاویه در یکی از غارت‌هایی که به بهانه خودخواهی عثمان انجام می‌داد به گروهی از اهل ذمه نیز تعرض کرد. امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) در نامه‌ای او را چنین عتاب کرد: وای بر تو! اهل ذمه در کشته شدن عثمان چه گناهی داند؟! (تقی کوفی، همان: ۲ / ۴۹۰)

حفظ اموال غیرنظامیان

لزوم حفظ اموال خصوصی غیرنظامیان و حتی اموال نظامیان غیر از آنچه در میدان جنگ وجود دارد مانند سلاح، یکی از مواردی است که امروزه بر آن تأکید می‌شود. ماده ۵۲ پروتکل یک الحاقی کنوانسیون‌های ژنو به این نکته اشاره کرده و می‌گوید: «اموال غیر نظامیان نباید هدف حمله یا اقدام تلافی جویانه قرار گیرند.» (محمد طاهر کنعانی و دیگران: همان / ۳۴۷) این نکته نیز در سیره معصومان (علیهم السلام) مورد توجه بوده و در موارد متعدد به آن دستور داده‌اند. امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) در موارد متعدد به سپاهیان خود دستور می‌دادند که پس از پیروزی بدون اجازه وارد هیچ خانه‌ای نشوید و به هیچ یک از اموال آنان جز آنچه در میدان کارزار بوده دست اندازی نکنید. (ابن ابی الحدید، همان: ۴ / ۲۶) ایشان در نامه‌ای به فرماندهان سپاه از اینکه سپاهیان بدون اجازه و رضایت مردم چیزی را از اموال آنان بردارند برائت جسته و فرمودند:

«وَفَأَنِّي أَبْرَأُ إِلَيْكُمْ وَإِلَى أَهْلِ الذِّمَّةِ مِنْ مَعْرِةِ الْحَيْشِ...»

و در ادامه بر خودداری آنان از تکبر و خودخواهی تأکید کرده و به آنان توصیه می‌کند تا سپاهیان را از تجاوز بر اهل ذمه برحذر دارند و فرمود: شما فرمانداران متوجه رفتار سربازانی که از حدود و شهرهایتان می‌گذرند باشید، اگر خواستند از حد مجاز خود پا فراتر نهند، مردم را از ستم و تجاوز آنها حفظ کنید. (منقری: همان / ۱۲۵)

از آنچه بیان شد در می‌یابیم که معصومان (علیهم‌السلام) توجه خاصی به حقوق انسان‌ها داشته که این نکته در جنگ‌ها و درگیری‌ها بیشتر دیده می‌شود.

اگر چه اهتمام اولیه اسلام و معصومان (علیهم‌السلام) اجتناب از جنگ و خونریزی بود. اما هرگاه ناچار به شرکت در جنگ می‌شدند دستورات ویژه‌ای داشتند و در این میان توجه به غیرنظامیان و افراد ناتوان و زنان و کودکان بیشتر بوده است و حتی آزدن آنها به ویژه زنان حتی به عنوان مقابله به مثل منع شده است. امیرالمؤمنین (علیه‌السلام) به پیروی از سیره نبوی بر آنچه امروزه به عنوان حقوق بشر دوستانه از آن یاد می‌شود تأکید داشته ضمن توصیه بر اجرای آن نیز نظارت داشتند.

امام علی (علیه‌السلام) ضمن توجه به لزوم رعایت حال افراد غیرنظامی و خارج از نبرد، افراد ناتوان، کودکان و زنان را از تعرض سپاهیان حفظ می‌کردند. ایشان کارگزاران خود را هم به این مهم دستور می‌دادند. این اقدامات و توصیه‌های امام علی (علیه‌السلام) قرن‌ها پیش از تصویب قوانینی در این زمینه بوده ضمن آنکه آن بزرگوار خود ضامن اجرای آن بودند و به آن عمل می‌کردند در حالی که قوانین امروزی اگر چه با عنوانی جدید و جذاب خودنمایی می‌کنند اما باید گفت ریشه در همان دستورات و تعالیم معصومان (علیهم‌السلام) دارند با این تفاوت که امروزه ضمانت اجرایی ندارند و غالباً توسط قدرت‌های برتر نادیده گرفته می‌شوند.

۱. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله؛ ۱۳۸۵ ق / ۱۹۶۵ م ، شرح نهج البلاغه، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، چاپ دوم، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۲. ابن اثیر، عزالدین ابوالحسن علی ، ۱۴۰۹ق/ ۱۹۸۹م، *أسد الغابة فی معرفة الصحابة*، بیروت: دارالفکر.
۳. ابن اثیر، عزالدین ابوالحسن علی ، ۱۳۸۵ق/ ۱۹۶۵م، *الکامل فی التاریخ*، بیروت: دارصادر.
۴. ابن سلمه، احمد بن محمد، ۱۴۱۶ق/ ۱۹۹۶م، *شرح معانی الآثار*، تحقیق محمد زهری النجار، چاپ سوم، بیروت: دارالکتب العلمیه،
۵. ابن عبدربه، احمد بن محمد، ۱۴۰۴ق/ ۱۹۸۳م، *عقد الفرید*، تحقیق عبدالمجید الترچینی، چاپ اول، بیروت: دارالکتب العلمیه
۶. بلاذری، احمد بن یحیی بن جابر، ۱۳۹۴ق/ ۱۹۷۴م، *انساب الاشراف*، تحقیق محمدباقر محمودی، چاپ اول، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات
۷. ثقفی کوفی، ابواسحاق ابراهیم بن محمد، ۱۳۵۳ش، *الغارات*، تحقیق جلال الدین محدث ارموی، طهران: انجمن آثار ملی.
۸. جعفری تبریزی، محمدتقی، ۱۳۸۵ش، *حقوق جهانی بشر مقایسه و تطبیق دو نظام: اسلام و غرب*؛ تهران: موسسه تدوین و نشر آثار استاد علامه محمدتقی جعفری.
۹. حرّ عاملی، محمد بن حسن، ۱۴۱۴ ق، *وسائل الشیعه*، چاپ دوم، قم: مؤسسه آل البيت (ع).
۱۰. دبیر خانه کمیته ملی حقوق بشر دوستانه، ۱۳۸۳ ش، *حقوق بین الملل ناظر بر نحوه هدایت مخاصمات (مجموعه کنوانسیون های لاهه و برخی اسناد دیگر)* ، ترجمه مهرداد رضاییان ، چاپ سوم ، تهران : نشر سرسم .
۱۱. دبیرخانه کمیته حقوق بشر دوستانه ، ۱۳۸۳ ش، *رعايت حقوق بشر دوستانه بین المللی*، چاپ اول ، تهران : نشر سرسم.

۱۲. طباطبائی، سید محمد حسین، ۱۳۶۶ ش، *المیزان*، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی (وابسته به جامعه مدرسین).
۱۳. کنعانی، محمدطاهر و دیگران، ۱۳۸۵ ش، *حقوق بین‌الملل بشردوستانه ناظر بر حمایت از افراد در درگیری‌های مسلحانه (مجموعه اسناد ژنو)*، چاپ دوم، تهران: کمیته ملی حقوق بشردوستانه.
۱۴. کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۶۳ ش، *الکافی*، تصحیح علی اکبر غفاری، چاپ پنجم، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۱۵. مجلسی، محمدباقر، ۱۹۸۱ ق، *بحار الانوار*، چاپ ششم، بیروت.
۱۶. مسعودی، ابوالحسن علی بن حسین، ۱۴۱۱ ق/۱۹۹۱ م، *مروج الذهب و معادن الجواهر*، تحقیق عبدالامیر مهنا، چاپ اول، بیروت: مؤسسة الاعلمی للمطبوعات.
۱۷. منقری، نصر بن مزاحم، ۱۳۸۲ ق، *وقعة الصفین*، تحقیق عبدالسلام محمد هارون، چاپ دوم، قاهره: مؤسسه العربیه الحديثه.
۱۸. واقدی محمد بن عمر، ۱۴۰۹ ق/۱۹۸۹ م، *المغازی*، تحقیق مارسدس جونس، چاپ دوم، بیروت: مؤسسة الاعلمی.